

activity components are examined in the article. The stages of the prospective teachers' professional becoming are selected with the basis on the developed taxonomy of aims and pertinent complex of pedagogical actions in the emotional and value sphere.

Key words: development of the emotionally-valued sphere, pedagogical actions, professionalisation.

Одержано 10.11.2011 р.

УДК 371.134

Людмила Хоружа,
м. Київ

ЕТИЧНИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОГО ПЕДАГОГА

Стаття актуалізує проблему етичного розвитку сучасного педагога, розкриває шляхи реалізації цього процесу як невід'ємної складової його професійного вдосконалення.

Ключові слова: етика, педагогічна етика, етичний розвиток педагога, моральна свідомість, стереотипи педагогічної діяльності.

Проблема розвитку професійної етики педагога є сьогодні надзвичайно актуальною. Саме етика дозволяє подолати іноді ціннісний хаос не тільки у свідомості педагога, а й у суспільстві в цілому. Саме через професійну етику конкретизуються загальнолюдські принципи моралі щодо умов фахової діяльності. При цьому професійна етика містить сукупність моральних норм, які визначають ставлення працівника до свого професійного обов'язку, а через нього – до людей, з якими він контактує у процесі діяльності.

Учительська етика присутня в кожному фрагменті педагогічної дії, це, так званий, професійний «компас», який орієнтує вчителя у смисловому і ситуативному полі, підказує необхідну стратегію і тактику поведінки. Особистісно орієнтований характер навчально-виховної діяльності, стосунки з учнями, їхніми батьками та іншими учасниками цього процесу передбачають необхідність переорієнтації свідомості вчителів на визнання нових освітніх пріоритетів: поваги до особистості учня та його права на самовизначення, оволодіння відповідними етичними нормами,

адекватну поведінку в різних ситуаціях мінливого шкільного життя, які потребують морального вибору.

Таким чином, професійна поведінка вчителя в різноманітних ситуаціях шкільного життя пов'язана з постійною динамікою і вибором оптимальних педагогічних рішень. Їхній позитивний результат, у значній мірі, пов'язаний з тим, наскільки вчитель актуалізує норми педагогічної етики у практичній діяльності, спирається на них для розв'язання моральних дилем.

Аналізуючи систему суб'єкт-суб'єктних взаємин сучасного педагога, можна зазначити, що непоодинокими є факти, коли вчителі не дотримуються вимог до їх професійної діяльності, що проявляється у грубості, безтактності, зведенні рахунків із тими учнями, які не підкорюються їхній волі, хабарництві, безвідповідальності, прагненні довести лише власну позицію, зробити батьків заручниками ситуації, залежними від себе і т.д. Такі прояви неетичної поведінки є наслідками несформованості в учителя відповідних професійно значущих цінностей та якостей, нерозуміння норм професійної етики, міри професійної відповідальності, релятивістського характеру дій тощо.

Отже, нагальною потребою фахового вдосконалення педагога є його етичний розвиток. Його можна розглядати як неперервний процес особистісно-професійного зростання, який передбачає підвищення рівня моральної свідомості, здійснення професійної рефлексії педагога та формування його системи ставлень до всіх суб'єктів навчально-виховного процесу відповідно до норм і правил педагогічної етики.

Слід зазначити, що етика як суспільне явище формується сьогодні в складних умовах перехідного періоду розвитку нашої держави, в якій виникає чимало суперечливих явищ і процесів. Як феномен культури етика, маючи інваріантну природу, визначається особливою залежністю від соціально-економічних процесів, характеру суспільних відносин. Сьогодні майже втрачено сакральні основи існування українського суспільства. Нормою в наш час стають такі аморальні прояви поведінки, як хамство, брутальність, байдужість, авантюризм, безвідповідальність, здирництво тощо.

На розвиток професійної свідомості педагога також впливають процеси, які відбуваються у сфері реформування освіти. Аналізуючи це питання, відомий вітчизняний вчений О. Савченко звертає увагу

на тривале недофінансування галузі, застарілу адміністративно-управлінську систему, недостатню нормативну базу управління і фінансування, слабкість кадрової політики та інші чинники, які створюють в освітній сфері «потік постійних, неупорядкованих змін», що не знаходить «широкої підтримки й розуміння у освітян і суспільства» [3, с. 2]. І як наслідок – зниження престижу педагогічної професії, кадрове старіння, небажання молоді працювати у школі після отримання диплому, легковажність в оцінці результатів своєї діяльності тощо.

Таким чином, вищезазначене актуалізує проблему визначення певної програми заходів щодо розвитку професійної поведінки вчителя на засадах етики. Нагадаймо, що педагогічна етика – складова частина етики, яка відображає специфіку функціонування моралі в умовах цілісного педагогічного процесу, наука про різні аспекти моральної діяльності вчителя. Вона охоплює соціально значущі елементи суспільної моралі, виступає інтегративною характеристикою професійної діяльності вчителя, визначає морально-етичні вимоги до нього та відображає ступінь їх трансформації у свідомості й поведінці педагога [2, с. 8].

Осмислюючи практичні аспекти розвитку професійної етики педагога, на нашу думку, йому, по-перше, необхідно збагнути, усвідомити на рівні понять основні загальнолюдські та педагогічні цінності. Серед них провідне місце займають полана людської гідності, прав людини, верховенство права, свобода, солідарність, відповідальність у професії і перед Україною та ін. Саме ці поняття дозволять вивести педагога у сферу світоглядного осмислення соціальної і педагогічної дійсності, уникнути процесів підміни цінностей, які поширені сьогодні в суспільстві, зробити їх орієнтирами у виборі способів педагогічної діяльності.

Отже, головний шлях розвитку моральної самосвідомості педагога – розширення інтелектуально-аксіологічного кола у процесі опанування філософської, історико-етичної, етико-психологічної, етико-педагогічної літератури. Однак не лише раціональне, а й емоційне (почуття, переживання) є основою сходження особистості до професійно-етичного ідеалу як основи вчительської професії.

Зважаючи на те, що цінності первинні, а норми формуються на їх основі, крізь призму нормативної етики вчитель здобуває

специфічне моральне знання, для сприйняття якого важливі як діяльність розуму, так і почуттів, інтуїції, тобто «діяльність серця» [5].

Деонтологічні основи педагогічної професії (науки про належне і обов'язкове у професійній поведінці педагога), як суб'єктивні еталони поведінки вчителя, формуються на основі сукупності нормативних вимог до педагогічної професії, визначенні регулятивної сили педагогічної етики, виконанні професійного обов'язку.

Основою формування цих еталонів є загальнолюдські цінності та норми. Відповідно до них моральна регуляція в умовах педагогічної діяльності дозволяє розкрити її «інструментарій». До нього можна віднести такі елементи, як моральні ідеали, моральні норми, моральні принципи, традиції, заповіді, звички, правила. Моральна регуляція педагогічної діяльності здійснюється завдяки специфічній диференціації моральних норм на *норми-заборони*, *норми-рамки*, *норми-зразки* [1, с. 27]. Конкретність норм педагогічної етики задається диспозиціями (інструкціями, рекомендаціями, заборонами), санкціями та конкретними умовами діяльності.

Оволодіння нормами професійної етики дозволяє сформулювати у педагога такі моральні регуляції, як професійний обов'язок і відповідальність, совість та гідність, чесність і шляхетність, а разом із цим уникнути або звести до мінімуму, моральні суперечності між: належним і суттєвим; свободою та необхідністю; волею, розумом і почуттями тощо. Адже саме визначені категорії презентують рівень моральної регуляції поведінки вчителя, без яких неможлива реалізація будь-якої педагогічної технології, функціонування навчально-виховних систем, результативна педагогічна дія.

Етика поведінки вчителя коригується не тільки певними рекомендаційними положеннями, нормами, а й суворими заборонами. Такі заборони часто називають педагогічними табу (від полінезійського – заборона на предмет, дію, слово). У педагогічній праці В. Сухомлинського «Як виховати справжню людину» чітко визначені «Десять не можна» та «Дев'ять негідних речей», які великий педагог називає головними правилами виховання учнів. Серед цих педагогічних табу визначаються такі:

- не порівнюй дитину з іншими дітьми;
- не моралізуй;
- не принижуй;
- не загрожуй;
- не вимагай обіцянок;
- не нашкодь;
- не використовуй фізичних покарань та інші [4, с. 40-44].

До визначеного В. Сухомлинським слід додати ще декілька педагогічних заперечень, які також важливі для педагогічної етики вчителя, а саме не слід:

- робити зауваження з приводу зовнішніх або внутрішніх недоліків дитини у присутності інших;
- нав'язувати дітям свою волю;
- триматися ізольовано від дітей, постійно підкреслювати свою зверхність;
- створювати стресові ситуації для дітей і колег;
- бути байдужим до фактів недисциплінованості та грубості дітей по відношенню одне до одного;
- займатися особистими справами в робочий час;
- потурати лінивим;
- давати прізвиська дітям;
- вести бесіди на заборонені теми у присутності учнів;
- зганяти свій поганий настрій на дітях тощо.

Отже, процес етичного розвитку вчителя передбачає самоаналіз власної поведінки щодо дотримання педагогічних табу, які за своїм змістом мають етичну природу і виступають регуляторами його поведінки.

Процес оволодіння педагогом нормами професійної етики має своє предметне поле, яке визначається моральним вибором учителя в різних ситуаціях суб'єкт-суб'єктної взаємодії, адже етика завжди має діяльнісний характер. Усі норми педагогічної етики за своєю сутністю самі по собі не є керівним інструментом діяльності вчителя, їх реалізація вимагає від нього душевної енергії, творчих сил, педагогічного такту, які дозволяють застосовувати ту чи іншу норму в конкретній ситуації, формують відповідний стиль педагогічної діяльності. Останній, як елемент професійно-

педагогічної етики вчителя, може бути оцінений за такими критеріями:

- *вибірковість* — здатність диференціювати поставлені педагогічні завдання з позиції етичного змісту;
- *усвідомленість* — спрямованість на обрання оптимальних способів вирішення педагогічної ситуації, які спонукають дитину до позитивних дій та подолання своїх недоліків;
- *результативність* — оцінюється ступенем розбіжності між належним (нормою) і бажаним.

За цими критеріями вчитель може оцінити успішність розв'язання педагогічних ситуацій, що є найважливішим показником сформованості педагогічної етики вчителя. У цьому контексті ефективність педагогічної дії вчителя визначається результатами морального впливу, який вимірюється якісними змінами у свідомості та поведінці школярів.

У суб'єкт-суб'єктних сферах професійної діяльності вчитель дуже часто взаємодіє за звичкою, не усвідомлюючи нової ситуації та її особливостей. Адже психіка людини, її професійне мислення формується великою мірою на рівні підсвідомого. Сама ж сфера підсвідомого продукує різні стереотипи спілкування, емоційного реагування, поведінки, діяльності. Спрощуючи, формалізуючи взаємодію з об'єктом, професійний стереотип сприяє або перешкоджає вирішенню конкретних фахових завдань. Вкорінені у свідомості та практиці вчителя стереотипи ускладнюють процес гуманізації сучасної школи, гальмують виявлення ним професійної етики, уможливають авторитарність педагогічної позиції тощо.

Про затвердження стереотипів на рівні свідомості свідчать деякі типові висловлювання вчителів: «на уроці повинна бути ідеальна дисципліна», «виховувати — це контролювати поведінку дитини», «авторитет педагога потребує певної субординації з учнями», «вчитель завжди робить правильно», «вчитель навчає, а батьки хай виховують дитину» тощо. Кожна з наведених тез має етичну природу. Тому виявлення педагогічних стереотипів доцільно здійснити в системі основних взаємин учителя з різними суб'єктами своєї професійної діяльності, а саме: з учнями, їхніми батьками, колегами та адміністрацією. Важливим також є визначення стереотипів, які впливають на ставлення вчителя до педагогічної професії та до себе як професіонала.

Усвідомлення вчителем зразків власного стереотипного мислення, поведінки, діагностика індивідуальних особливостей і проблем, помилкових дій – шлях до професійного самовдосконалення. Саме це допоможе педагогу розібратися в сутності різних труднощів і проблем, наблизити професійне й особистісне в розумінні сучасних вимог до діяльності вчителя.

Актуальною проблемою професійного вдосконалення залишається рефлексивний контроль і аналіз учителем своїх дій. Спонукає до них педагога, як справедливо зауважує І. Бех, можуть відповіді на питання:

- Яким мене бачать мої вихованці?
- Чи відчувають вони мою любов?
- Чи є в них підстави вважати мене справедливою людиною?
- Чи хотів би я, щоб мене виховували так, як я їх?
- Яких тем я уникаю в розмовах із ними?

Рефлексія також передбачає аналіз педагогом своїх переконань, педагогічних дій, станів, що дозволяє йому усвідомити свої проблеми, стимулює бажання не тільки змінити ситуацію, а й вдосконалити себе. Орієнтирами цього процесу можуть бути такі зразки етичної поведінки вчителя:

- відсутність роздратування, емоційна стриманість;
- позитивна відкритість до суб'єкта педагогічної дії;
- терпимість до думки іншої людини;
- перевага організаційних можливостей над дисциплінарними;
- зниження в суб'єктів спілкування тривожності та напруженості;
- перевага активних форм реагування над реактивними тощо.

Таким чином, самовдосконалення є невід'ємною складовою педагогічної професії, яке насамперед передбачає формування морального світогляду вчителя, навичок моральної поведінки, етикету, пошук шляхів власної професійної самоактуалізації на засадах етики тощо. Планомірна і послідовна робота педагога в цьому напрямі уможливить кінцевий результат – його стичний розвиток.

Список використаної літератури :

1. Наумчик В.М., Савченко Э.А. Этика педагога: учеб.-метод. пособие / В.М. Наумчик, Э.А. Савченко. – Минск : Университетское, 1999. – 216 с.
2. Роль педагогічної етики у професійній підготовці сучасного вчителя [Текст]: матеріали всеукр. наук.-метод. конф. 15-16 травня 2008 р. / Ін-т інновац. технол. і змісту освіти [та ін.]; ред. кол.: В.О. Огнев'юк [та ін.]. – К. : Київ. міськ. пед. ун-т ім. Б.Д. Грінченка, 2008. – 202 с.
3. Савченко О.Я. Досвід реформування української освіти: уроки і подальший поступ / О.Я. Савченко // Шлях освіти. – 2010. – №4. – С.2-6.
4. Сухомлинский В.А. Из рукописи В.А. Сухомлинского «Как воспитать настоящего человека». Пособие по этике для учителя / В.А. Сухомлинский // Нар. образование. – 1971. – №3. – С. 25-34.
5. Юркевич П.Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия / П.Д. Юркевич. Философские произведения; [Сост. и подгот. текста А.И. Абрамова, И.В. Борисовой; Вступ. ст. и примеч. А.И. Абрамова и др.]. – М.: Правда, 1990.

Людмила Хоружа

ЭТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА

Статья актуализирует проблему этического развития педагога, раскрывает пути реализации этого процесса как основы его профессионального самосовершенствования.

Ключевые слова: этика, педагогическая этика, этическое развитие педагога, моральное сознание, стереотипы педагогической деятельности.

Lyudmyla Horuzha

ETHIC DEVELOPMENT OF MODERN TEACHER

The article actualizes the problem of ethical development of a pedagogue, clarifies the ways of the process's realization as the basis of one's professional perfection.

Key words: ethics, pedagogical ethics, ethics development of teacher, moral consciousness, stereotypes of pedagogical activity.

Одержано 09.11.2011 р.